

За добродетелите и политическите престъпления*

Жермен дьо Стал

Първият, който е казал, че спасението на народа е върховен закон, със сигурност не си е представял какво приложение би имала тази максима. Системата на Робеспьер обаче може да се опира на такъв принцип. Несъмнено не е трудно да се убеди мнозинството, че от тиранията никога не може да има полза, но доколкото политическата полза не е никаква точна идея, достатъчно е да се стъкми лъжа, за да бъдат убедени силните на деня, че някоя несправедливост има политически предимства: вследствие на това те като граждани си създават дълга да нарушават всичко, което е дълг на човека.

Най-напред ще разгледам самия принцип, въз основа на който се определя що е добродетел и политическо престъпление; ще разгледам фанатизма, задвижващ този принцип, личния интерес, който се захваща с принципа под маската на фанатизма, накрая следствията, произтичащи от тази теория и практиката, взети заедно.

В републиките любовта към отечеството се смята за най-първа добродетел; но под добродетел винаги се е разбирала саможертвата. А когато законодателите обявиха, че любовта към отечеството е пръв дълг, това означаваше, че трябва да жертват себе си най-вече за отечеството и че в републиката семейните задължения са на второ място, като времето, богатството и животът на човека принадлежат на Държавата и това е за предпочитане пред бащата, жената и децата. Може би към този вид йерархия на задълженията би имало доста възражения и бихме могли да предположим, че дадено обстоятелство ще направи невъзможно прилагането на подобен начин на действие. Но дори да го възприемем, винаги става дума за добродетел, тоест за себеотдаване, и никъде извършването на несправедливост не фигурира в броя на службите, които човек дължи на родината си. Аристид заявява на атиняните, че предложението на Темистокъл е от върховна полза, но е върховно несправедливо;¹ народът го отхвърля единодушно и никога Аристид не го

---

* Глава V от произведението *За настоящите обстоятелства, които могат да завършат Революцията, и за принципите, които трябва да основат Републиката във Франция*. Произведението най-вероятно е написано през есента на 1798 г. – Madame de Staël. *Œuvres complètes, série III. Œuvres historiques, tome I. Des circonstances actuelles et autres essais politiques sous la Révolution*. Sous la direction de Lucia Omacini. - Honoré Champion, Paris, 2009, p. 453-468. Преводът се възпроизвежда от сборника: Бенжамен Констан. *Право на истина и свобода във всичко*. Съставителство, предговор и превод от френски език Лидия Денкова. София, Издателство на Нов български университет, 2019, с. 263-285. Редакцията благодари на Преводача и Издателството за това, че любезно предоставиха текста за бр. 62 на "NotaBene". (Бел. ред.)

¹ Същият пример се открива при Некер, *За Френската революция*. Прекият източник е Макиавели в *Размишления върху първите десет книги на Тит Ливий*. (Бел. прев.)

използва като средство независимо от волята на народа. За спасението на своята страна Деций се хвърля в бездната на смъртта,² но кой римлянин се е хвърлил стремглаво в престъплението в името на какъвто и да е обществен интерес?

Ала, ще възрази някой, любовта към родината не налага единствено саможертвата. Заради страната си Манлий и Брут са предали на смърт собствените си деца. Всички тези черти, предизвикващи възхищение в някои отношения, се основават винаги върху един и същ принцип: жертването на себе си. Възхищават се на начина, по който бащите овладяват толкова голяма болка, понеже се предполага, че обичат изключително нежно децата си. Причината е още, че древните придавали на главите на семейства абсолютна власт спрямо децата, които, така да се каже, са били собственост на родителите. От тази гледна точка жертването на собственото дете е изглеждало дори за закона много повече жертва на самия баща. Накрая – и точно тук е мотивът за нашето уважение към тези действия, отиващи отвъд природното – самите деца са били виновни. Така че бащите не само не са извършвали несправедливост заради общественото спасение, но са подчинявали бащиното си чувство на своя дълг. Фанатикът Авраам иска да заколи своя невинен син, добродетелният римлянин осъжда сина, който се е провинил, а днешният патриот смята, че е като Брут, погубвайки един от невинните си врагове. Тези три примера на преданост са много различни.

Ала какво! Може ли да се заложи като принцип, че не трябва да се върши несправедливост, дори когато става дума да се спасят тридесет милиона души? Ако от едната страна се постави щастието на милиони хора, а от другата животът на един единствен невинен човек, кой, ще кажат, би се поколебал да жертва един за хиляда?

Нищо не извращава морала повече от този начин да се предполагат обстоятелства, които никога не се случват, за да се хвърли съмнение върху едно всекидневно приложимо правило. Някакъв напълно предполагаем факт изобщо не се сблъсква с основателността. Каквито и исторически събития да ми разкажат, винаги бих се ангажирала да докажа, че несправедливостта никога не е била от полза за никоя нация. Но в нечия измислица ще бъдат поставени заедно невъзможни от морална гледна точка неща, а за такъв род абсурди не съществува геометрично изчисление. Никой не казва, че триъгълникът е квадратен, докато в политиката и морала постоянно си позволяват тъй силно противоречащите на смисъла съчетания, като *провинена добродетел, достойно за уважение престъпление, полезна несправедливост*. Всички тези дълбоко противоречиви изрази са възприети в езика и изцяло подвеждат ума.

Математическото доказателство за морала е опитът; следователно всеки път, когато предполагате факт, водачът липсва, нямате повече никакъв начин да разберете, следватте течението на случайно измислените събития и стигате до лъжливи заключения. Основата на всяко истинно разсъждение, непроменимата

---

² Име на трима римляни от три поколения в едно семейство, които се обричат на подземните богове, за да осигурят победа на римските войски. (Бел. прев.)

природа на нещата повече не съществува. На тези софизми трябва да се противопоставят два прости източника: единият е да поискаме вместо умуване по въображаемо обстоятелство въпросът да бъде пренесен върху даден факт, случил се от началото на света; второто средство е да се съгласим да извлечем всички следствия от поставения принцип, вместо да спираме на онова следствие, което не е по-вярно от другите, а само е обвито с повече извинения и така не кара чувствителността да се разбунтува.

Ако някой невинен може да бъде жертван заради интереса на нация, съставена от малък брой граждани, то какво пречи да бъдат избити двайсет или трийсет хиляди невинни, когато населението се увеличи. Трябва да има таблици на съотношението между броя на гражданите и количеството на жертвите, които оглавяващите могат да изпратят на заклание в интерес на всички: един на десет, на трийсет и т.н. Би трябвало също в решение от подобна важност да има позитивни правила, служещи за ръководство на съвестта. Струва си да бъде фиксирано. Хората ще варират при тази сметка, както при много други: едни ще кажат, че трябва да загине малцинството минус един в полза на мнозинството плюс един. Други ще включат в сметката пола, възрастта и т.н. По-нататък ще последва възприемането на дивашкия обичай да се убиват старците, за да не се тормозят младите да търсят храна за безполезни същества. Срам ме е наистина да продължавам по-нататък аргумента, чиято абсурдност е вече толкова възмутителна. Това, което казвам за смъртта, в различни степени е приложимо също към всякакви видове несправедливост.

Накрая, трябва да се попитат онези, които поддържат, че подобен акт на жестокост може да бъде позволен в интерес на обществото, дали биха разрешили такъв род низост или коварство, дали, когато обществената полезност бъде също установена според тяхното мнение, ще се окаже, че е било дълг да се убива в гръб, да се хваща в безчестна клопка човека, който ви се е доверил, да се злоупотребява с невинността на детето, избрало ви за свой покровител, да се отрича даденото на попечение, да бъде погубен благодетелят и приятелят – предаден? Няма такъв човек, колкото и да е фанатичен, който да каже, че при което и да е обстоятелство подобни действия са за уважение. Откъде тогава идва разликата между позорните действия и действията на варварите? Има разлика в самолюбието, има разлика, дължаща се на мнението, но няма никаква разлика от гледна точка на морала. Да предположим, че при така разгледаните човешки способности варварството е било по-извинимо от низостта и че е било по-вероятно да се промени варварството, а не низостта: и в двата случая моралът е еднакво наранен и ако някой трябва да бъде жесток и несправедлив за благо на своята страна, то същото го задължава да е коварен предател.

Така, отивайки все по-далеч в своите следствия, всяка фалшива идея става все по-абсурдна не само в очите на истински просветените хора, но и за всички степени на интелигентност. Онова, което изисква интересът на нацията, което се разбира под любов към отечеството, е себеотдаването, лишенията, жертвите,

наложени законно от всички на всеки един: но никога несправедливостта не е била включвана в задълженията на гражданина, никога моралът, разрушаващ морала, не е повелявал на някого онова, което е забранено за всички. Може със сигурност да се каже, че политическите добродетели са нови задължения, ново прилагане на себеотдадеността – а това никога не е осъдимо спрямо индивидуалните отношения действие, което е превърнато в политическа добродетел. Никога, повтарям, несправедливостта не е служила истински и трайно на която и да е нация в историята; никога хората и тези, които ги представляват, не трябва да предполагат или да искат една нация да предпочита някаква мнима облага пред своята добродетел. Жертването на личния интерес в полза на справедливостта е повелената моралност не само на всеки гражданин, но и на всяко семейство, на всяко частично обединение в Държавата. Тази моралност се умножава, но не се променя заради окрупняването на същите тези граждани в едно тяло на нацията. Изисква се главата на едно многобройно семейство, основателят на търговско дружество да жертват интересите на децата си, на своите съдружници в полза на справедливостта.

Най-сетне, нима не е доста несигурно онова, което наричат интерес на нацията? Дори отделният индивид не знае дали породените у него желания ще послужат на щастието му. Най-простото предвиждане в това отношение може да бъде измамно, а пък искат с очевидност да познаят онова, което е най-сложно комбинирано: интереса на нацията? И единствената морална сигурност, която имаме, дългът и ползата от справедливостта, би била пожертвана за някаква вероятност?

Ако обаче предполагаемо почитаният успех се изплъзне, след като човек си е позволил всички най-осъдителни средства, ако при неговия начин на действие, където националното щастие е цел, а престъплението е пътят, изведнъж колата се разбие наред пробегата, то какво ще стане в собствените си очи виновният нещастник, който е разчитал на благополучния край, за да се оправдае? После, в каква ужасяваща празнота и неопределеност ще изпадне още щом бъдат допуснати законни изключения от законите на естествения морал? Така Робеспьер признаваше, че е жесток само заради интереса на Държавата. Най-отвратителните варварства, на които светът е станал свидетел, са произлезли от принципа, който оборвам. А кървавият комитет, пожелал име, което да му позволи всякакви престъпни действия чрез допустимостта на всякакви езикови преструвки, се нарече Комитет за обществено спасение.

Ние мислим като вас, може би ще ми кажат. Никакъв политически мотив не може да разреши липсата на морал. Но вие няма да наречете несправедливост осъждането на виновните; съгласни сте обаче сигурно, че ако не съществуват политически добродетели в противоположност на реалните добродетели, няма чисто политически престъпления, които обществото има право да наказва.

Ето го вторият принцип, с който се стига до всички последици на първия, ако по същия начин бъде оставен на неопределеността. Вън от всякакви съмнение ще кажат: не е допустимо невинен човек да бъде осъден заради онова,

което се смята за интерес на нацията; но същевременно ще обявят за виновни всички, които искат да накажат. Цяла една, някога привилегирована класа ще бъде осъдена като престъпна. Индивидите на друга класа никога няма да бъдат съдени според законите, установени за другите граждани. Някой ще бъде предварително осъден заради своите мнения: ще нарекат този кодекс странен от гледна точка на противоречивия език, който, смята се, обяснява погрешните идеи, ще го нарекат справедливо създадена несправедливост, защото, ако не са осъдени според юридическите форми, онези, които биват наказвани, в действителност са наистина виновни. Но в този случай се забравя, че обществото само по един начин може да определя престъплението и този начин е да се спазват формите, установени от закона. Обществото трябва да стига до индивида единствено посредством закона; съществува само тази връзка между властта на всички и независимостта на всеки един.

Несъмнено има политически престъпления, сиреч действия, които могат да засегнат сигурността на Държавата и обществения договор между всички съграждани, и те трябва да бъдат наказани от обществената власт. Но присъдата в името на обществото е справедлива само тогава, когато се основава на предварително установен закон, обясняващ позитивно кое действие е престъпление и съответно какво наказание трябва да бъде наложено. Този закон трябва също така да се прилага към всички граждани и да посочва според принципите на политическата свобода какви съдии да съставят съда и какви форми да бъдат възприети в разследването на истината.

Следователно в очите на обществото може да е престъпник само онзи, когото съществуващият отнапред закон е обявил за гражданин и е осъдил чрез естествено назначените съдии и формите, установени от всички граждани. Независимо дали е виновен, или не, всеки индивид, наказан по друг начин, е невинен за общественото правосъдие, а обществената власт, която го осъжда, прилича изцяло на човек, който убива някого на улицата, понеже го смята за престъпник. В случая публичната власт би потърсила извинение единствено в опасния, току-що описан принцип: допустимо е да се върши несправедливост в името на онова, което *се смята* за обществен интерес.

Вече очертах позитивните условия за законното отсъждане: националната воля е тази, която трябва предварително да реши какво е политическо престъпление, подчинявайки се винаги на върховните закони на морала. Представителното управление има правото да налага в името на народа каквито условия му харесват при спазване на обществения договор. Спартанците са имали политическа свобода, тоест мнението на общността наистина ги е управлявало, но също така са можели напълно по своя воля сами да се измъчват чрез всички възможни забрани; малко вероятно е обаче в наши дни една просветена нация да затруднява без никаква полза гражданската свобода. Волята на нациите е техният интерес и можем да сме сигурни, че всяка свободна конституция, в която обществените власти са мъдро съчетани, никога няма да поиска от членовете на обществото нито налог върху собствеността, нито налог

върху индивидуалната свобода, когато не са необходими за нуждите на Държавата или общата сигурност. Казвам следователно, че е позволено на обществото да обявява за политическо престъпление действия, които частният морал би разглеждал като невинни в себе си, но че не е позволено на обществото да съди за тези политически престъпления по случайни начини.

Опасение от тиранични закони може да има само в страна, където съществува или привилегироване, или отхвърляне. Привилегията и отхвърлянето са социални грешки от един и същи род, защото да се изостави една класа на случайността и тормоза и също тъй случайно да се облагодетелства друга класа означава еднакво да се извадят гражданите от закона. Така че, повтарям, никога не можем да се опасяваме от тиранични закони в страни, където всички граждани са равно подчинени на закона; а причината е съвсем проста: тези, които биха наложили жестоки притеснения, варварски наказания, биха тиранизирали самите себе си, ако не разчитат на специална закрила или законите им не попаднат върху чужда за тях класа. Още щом направите закона общ за всички, вече е подсигурен един мек закон.

Някой обаче ще каже, че мнозинството въпреки всичко може да наложи твърде деспотични закони на малцинството.

Мнозинството и малцинството са станали, така да се каже, две различни нации или по-скоро роби и потисници на свой ред едва след развихрянето на пристрастията. Когато предпоставите известни непроменими и установени принципи на справедливостта, различните мнения ще продължат да съществуват, но вече няма да има място нито за деспотизъм, нито за тирания. В страна, където царува справедливостта, няма мнозинство или малцинство, един или мнозина, а всички се подчиняват еднакво на всеобщия морал и на специалните закони на страната; за да имат своето основание да съществуват, е достатъчно тези специални закони да не противоречат на морала и да са били създадени според законодателните и юридическите форми, върху които се основава едно свободно управление.

Забавно би било за някои да заключат от това, което казвам, че властите в едно мъдро и свободно обществено устройство биха имали право да защитават и най-безобидните действия на живота чрез твърде жестоки наказания. Несъмнено, изпълнявайки всички споменати условия, те биха имали това право, но никога не биха го изпълнили. Метафизичното разглеждане на правото, когато се съди за съчетаването на личния и обществения интерес, е като доказателството в аритметиката. Даваме си сметка за това, което знаем, когато можем да делим онова, което умножаваме, и да изваждаме онова, което събираме. Но за да има полза и да се постигне целта, трябва да се събира, вместо да се разделя, тоест заедно правото и интереса, вместо да се изразходват сили в тяхното противопоставяне, като от всяко едно се извличат безброй много следствия, които никога нямат реално приложение другаде. Трябва да забележим колко силен е ефектът, когато у хората се обединят силите на морала, човечността, личния интерес, страстите, мъдростта, вътрешния плам,

независимостта, нуждата, почивката. Да потърсим в метафизиката обяснението на това, което е, да тръгнем от познатия факт, за да стигнем до абстрактното обяснение, а не от абстрактното обяснение, за да управляваме фактите: от тези два различни метода безусловно зависи дали метафизиката е полезна или опасна. Въз основа на първия метод усъвършенствате разума си, чрез втория произвеждате и мотивирате всички превъзносяния на фанатизма.

Не е вярно, че ограничаването до изтеглената от фактите метафизика възпрепятства всяко ново построение. Теориите, които подреждат и обясняват фактите, са източникът на най-хубавите открития на човешкия ум, докато системите винаги са го заблуждавали. Метафизиката, чиято основа са фактите, избира, разплита, предвижда, напредва със сигурна крачка по пътя на морала и политиката. Чисто абстрактната метафизика произвежда само заблуди и фанатизъм, който се храни с тези заблуди. В една Държава всичко може да бъде пресметнато – както следствията от страстите, така и следствията от разума. Но вместо да пресмятат, систематичните умове подчиняват всичко на една единствена причина.

Няма нищо по-монархическо от главата на някои метафизици - моралисти или политици. Те извеждат всичко от една единствена идея, докато моралната природа се движи от множество принципи. Моралът е единствената идея, която не представлява опасност. Едни искат всичко да произтича от правото, други – от интереса, трети – от силата, четвърти – от разума, извличайки следствия от всеки един от тези принципи; а след като няма какво да им противостои, те всички водят до абсурд. Всъщност, трябва да се признаят и да се съчетаят правото, интересът, силата и разумът, за да се организира обществото толкова мъдро, колкото е организиран физическият свят, за да се обяснят и насочат предварително механизмите, които движат управленията.

Най-злокобната от всички страсти, фанатизмът, е винаги една единствена идея, деспотично завладяла човешкия ум, а принципът, който я поражда, е неясен и следователно може безкрайно да се разширява. Някога католиците са открили в евангелското слово: „Накарай ги да влязат“ (Лука 14:23), в учението, заявяващо, че извън Църквата няма спасение, претекста за най-ужасните преследвания. Френските привърженици на терора също са намерили претекста за варварствата си в следната максима: спасението на народа е пръв закон. Религията, е казал католикът, е първото благо на човека, католическата религия е единствено вярната, следователно трябва всички хора да бъдат принудени да станат католици. Революционерите фанатици във Франция (които трябва да бъдат различавани от просветените републиканци) са казали: свободата и политическото равенство са първите блага, само такива закони ги осигуряват, следователно трябва да се предприемат всички средства, за да бъдат накарани хората да искат тези закони. Ако по-нататък последват развитието в характерите и поведението на фанатиците, ще видите, че те всички си приличат в максимална степен независимо колко е различен мотивът.

Религиозните, както и политическите фанатици се основават на първична истина, но извличат от нея следствия, диаметрално противоположни на същността ѝ. Фанатиците на религията са най-напред жестоки и после деспоти, а фанатиците на свободата са най-напред деспоти и после жестоки, защото няма нищо по-човечно от религията и нищо по-толерантно от свободата. Фанатиците на религията жертват за своята цел всеки отделен морал, фанатиците на свободата жертват всички политически права, след като религията е само кодексът на отделните задължения, а свободата е упражняване на политическите права. Религиозните фанатици отлагат да вършат добродетелни неща, политическите фанатици отлагат да спазват законите след завладяването на умовете, докато и едните, и другите могат да ги завладеят единствено ако започнат с вършене на добро и със спазване на законите. Накрая, макар че езикът на фанатиците на политическите принципи по необходимост е по-философски от езика на фанатиците на религиозните догми, има нещо по-възмутително в злоупотребата с принципите, които се разбират, отколкото в тиранията на непостижимите за ума идеи. Контрастът между принципа и неговото прилагане е по-шокиращ. Най-сетне, тъй като целта е наистина полезна, можем още повече да негодуваме заради крайностите, които отдалечават умовете от истината и нацията от щастието.

Впрочем – и това е истина, в която политическите фанатици трябва да се убедят, – техните глави не са с повече капацитет от главите на религиозните фанатици. Сама по себе си мисълта, от която извличат всички свои заблуди, е по-философска от мисълта на религиозните фанатици, но една и съща слабост на ума, един и същ неовладяен характер ги кара да виждат само една идея: те обвързват всичко с нея, изместват ранга ѝ, разделят я от връзките, които има, и така винаги възпроизвеждат заблудата от правилната идея, защото в моралния свят всяко нещо е вярно само относително, съобразно своята степен, място и обкръжение, а всяка идея зависи от всички останали.

Когато фанатиците възприемат дълг, освобождаващ ги от всички други задължения, те стават много по-гибелни за обществото, отколкото амбициозните, които са признали пред себе си, че жертват морала в полза на личния интерес. Но познават ли нещо по-страшно от човек, който обединява в себе си всякаква липса на страх от престъпления и нещо от неумолимата добродетел, в когото милостта към човека е задушена от система на филантропия, и който измъчва индивида за благо на целия род? Той унищожава в сърцето си единствения гарант на човешката добродетел, симпатията, за да го замести с чувство на универсална благотворителност без никаква връзка с природата на човека. Трябва му физически да се поблъска като престъпник, за да бъде способен на подобна морална нагласа на душата, а ако по случайност някакви разсъждения изведнъж го откъснат от метафизичната му система, фанатикът ще бъде разобличен, но варваринът у него ще остане.

Толкова правилно отсъждане е необходимо, за да се различи фанатизмът от злодейството, че много хора са били подведени. Най-напред, истинските

фанатици са добродетелни във всички отношения извън господстващата им идея. Има нещо повече обаче, което не може да се сбърка: характерът на някой, който жертва личния си интерес, богатството и живота си за своето мнение. Обединявайки престъпност и добродетел за въздействие върху другите, фанатизмът се явява най-страшната по сила страст за човешкия род, а когато влезе във философията, когато опорочи всичко чак до своята естествена противоотрова, е необходимо много време, много мъдри писания, смислени разсъждения най-вече върху събитията, явно дължащи се на човешките заблуди, за да се разграничи истината от заблудата, за да се сплотят срещу философския фанатизъм неговите истински противници, единствените, които могат да го разрушат, философите.

Но фанатизмът предизвиква опасение не толкова сам по себе си, колкото заради множеството хора със зла воля, които се събират около него. Ако в религията, засягаща далеч по-малко от политиката интересите на хората, са съществували от амбиция или пък от страхливост толкова лъжливи фанатици, какво ще стане насред една революция, която раздвижва всички човешки страсти? Това множество от амбициозни и дори от ужасени, така наречени фанатици, е доста по-страшно от разпалените привърженици на добрата воля. За проектите на амбициозните няма по-благоприятна от епохата, когато на власт е ентузиазиранията от добра воля политическа секта, която преобръща всички съществуващи бариери с намерението да стигне до доброто и в някои отношения до репутацията, че иска това добро.

Първият знак за амбициозните в обичайното състояние на нещата е разликата в тяхното поведение и поведението на останалите хора. Те събуждат недоверието чрез необичаен ход. Фанатиците излизат напред с такъв устрем, че амбициозният, който се хвърля заедно с тях, може дълго време да запази тайната на личните си намерения, без да бъде разпознат сред незаинтересованите фанатици в най-яръстните, най-съзаклятническите действия. В други времена на амбициозните вреди завистта, която вдъхва властта им, докато я имат. Фанатиците ще оставят да действа и върху страната, и върху самите тях най-деспотичната сила, стига само тя да бъде прокламирана в името на идеите, които поддържат. Измъчвайте, тиранизирайте, ако искате, техните приятели, дори техните лични интереси, доказвайки по такъв начин, че ги преследвате: те ще ви смятат за свои, ще ви ръкопляскат, ще бъдат като скъперника, който се радва, прибирайки се вкъщи, че кучето-пазач го хапе и това е ново доказателство за неговата бдителност. „Много съм доволен от правителството, рече веднъж един републиканец, отказа ми дори нещо справедливо, което поисках. Това е доказателство, че няма да бъде благосклонно към никого“.

Накрая, властта на фанатизма в една страна увеличава броя на амбициозните, защото онези, които се отличават с талант, не са вече толкова необходими и нямат надеждата да успеят. Фанатиците изобщо не изискват таланти и редки познания, затова винаги са готови да подозират забележимо просветените хора в своята партия. Малко по-сигурни са в изложените идеи

само ако ги съпровождат бурни страсти. Но чуите като цяло езика на политическите фанатици, и ще повярвате, че е почти коментар на известната фраза: „Блажени бедните духом, защото тяхно е царството небесно“ (Мат. 5:3; Лук. 5:20). Няма нужда, казват те, истинският патриот да е просветен. Приемете тези, които не знаят нито да пишат, нито да четат; те са по-близо до природата, обществото не ги е корумпирало. Трябва единствено да се върви докрай. Най-подходящият за обществена служба не е най-образованият, а най-ентузиазираният. Всички фанатици искат от вас едно единствено нещо: да вярвате и да искате, а повечето хора могат лесно да се преструват, че го правят, ако за това ги подтиква амбицията.

Какво тогава става със страна, където фанатизмът е на почит? Не само е разтърсвана от тези, които наистина са засегнати от гибелната страст, но понеже амбициозните бързат да се покажат като фанатици, надминават дори страстта и така лъжливите имитатори въздействат на страната, подпалват я, като говорят на своя език.

Към тези две групи хора се присъединяват онези, на които ужасът внушава нуждата да ги имитират, които стават насилници заради страха от насилие: те се опияняват от страха. Вярвайки, че всяка стъпка ги увелича още повече, напредват, тласкани от ужаса, от чувството, което предизвиква желание за бягство. Те се опасяват ту от противниците си, ту от собствената си партия. Когато се срещнат, тези ентузиазирани от страха би трябвало да могат да се разпознаят. Но те действат едни върху други и така удвояват взаимния ужас, като всеки за себе си го преувеличава. Така се роди Терорът във Франция. Той беше необходимото следствие на фанатизма, а всеки фанатизъм дължи раждането си на неясен принцип, чрез който човек се откъсва от позитивните задължения. Следователно смело мога да заявя, че във всяка страна, възприела като принцип, че спасението на народа е върховен закон, справедливостта и човечността никога няма да бъдат уважавани и следователно нацията ще бъде много нещастна заради жертвите, направени уж в неин интерес.

Ако анализът води до този резултат, опитът във Франция е още по-силно доказателство. Вече казах, че режимът на Терора е бил продукт на последиците и продълженията в принципа, който оборвам. Всичко, което разумът и добродетелта все още осъждат в настоящото състояние на Франция, произтича пряко от този гибелен източник. В една република добродетелта трябва да е най-малкото предлогът за всички обществени действия. А пък единствено фанатизмът поддържа в името на добродетелта онова, което само по себе си е зло: несправедливостта, насилието, жестокостта, и всичко е добро, ако целта е добра.

Така че, докато фанатизмът остава, тъй да се каже, принцип на Френската република, как би могло да не се търси отговорност от действащите лица на правителството, нито пък да се засягат индивидите чрез общественото мнение? Известно е какво е справедливо, какво е законно. Всички са съгласни по това, но никой не е сигурен какво е полезно. Тогава какво да отговорим в страна, където

фанатизмът е действащ политически механизъм, какво да отговорим на министър, който ви казва, когато се позовавате на даден член и даден закон: „Законите са само за патриотите, а не за аристократите. Не се натоварвам със закона; спасявам Републиката“.

Ето това е нещастие, бедна страна, която спасяват всеки ден! Как да се достигне чрез мнението до частното поведение на някои индивиди, ако по свой начин успяват да го обвържат с политически въпрос? Те самите вярват, че са напълно защитени. Измамникът длъжник може да каже: „Не ви платих, защото знам, че изпращате пари в чужбина“. Неблагодарният приятел може да отговори: „Не ви помогнах, защото за мен сте аристократ“. Колко предлози за липсата на морал! А предлозите са необходими на най-голям брой хора, на тези, които нямат куража на добродетелта, а и не се осмеляват да покажат вината си. С предлозите човек убеждава наполовина слушателите, наполовина себе си и така се чувства свободен от задълженията, от всякаква – добра или лоша – употреба на душевна енергия. Един човек, който в естествения ред на идеите не би проявил безчовечност, отговаря спокойно, ако решите да оплатете невинните нещастници пред него: „Вие явно не обичате Републиката!“ Бога ми, колко е абсурден този отговор! Безпросветен и мизерен ум, презрян характер без добродетел! Да изпитваш жал заради нещастията значи, че не обичаш Републиката! Откъде сте взели идеята за управление, което прави хората врагове едни на други, което ги събира, за да ги раздели и вместо да усъвършенства природното им състояние, разпалва чрез съперничества първичните страсти и разрушава симпатията чрез тънки заключения?

Да, обичам републиканското управление с толкова истински, толкова дълбок ентузиазъм, че ужасяващите речи, произнесени в името на управлението, не са успели да ме откъснат: „Обичам го не тъй както видял го е Адът“,³ а както разумът, философията и човечността би трябвало най-сетне да го установят. Защото не е възможно очевидно верните принципи да не докарат най-накрая присъщите за тях следствия.

Същите хора, които не биха посмели да отговорят на нещастника, който ги умолява: „Ние сме си ние и не искаме да помагаме на никого“, същите, които не биха се държали така, ако имаха други начини да мотивират поведението си, същите хора стават глухи и ви отговарят, че ако осъждате някоя неправда, някое варварство, често чуждо на какъвто и да е политически интерес, значи сте враг на Републиката, на една или друга революция, която е била необходима на Републиката. Водят се от собствените си думи. В края на изречението, започнато за собствено оправдание, вече са гневни, а страхът, който внушават на дръзващите все още да им говорят, ги подтиква да се възхищават от себе си. Вярват си, че са убедителни, или ако не си вярват, презират другите, онези, които сплашват.

---

³ Расин. *Федра*, действие II, сцена V.

Срам и позор наистина за тези, които са натоварени със защитата на преследван невинен, на старец, жена, чувствително същество най-сетне, което не заслужава съдбата си – срамно е, ако то съзре фалшиво подозрение, чуе несправедлива заплаха и изпита дори за миг вцепеняващ страх! Как въображението, поразено от гледката на нещастника, който отвъд моретата или в дъното на килията очаква съдбата си от жарките ви присъди, как това въображение е достъпно за личните страхове? Как тъй светото възмущение на човечността, движението на щедра кръв, което дава на цялото ни същество горчива, но жива наслада, как това движение не увлича отвъд ограниченията, вместо да оставя назад истината?

С какви средства във Франция може да се възстанови моралът при толкова фанатици, амбициозни и трепереци от страх, които говорят на един и същ език и се държат всички за един принцип, а именно че спасението на народа е пръв закон? Дали чрез позитивни закони? Властта на общественото спасение винаги установява царството на обстоятелствата. Чрез юздата на мнението? Как публичната сфера може да съди за това, което е политически полезно? Най-простото говорене, примитивните думи на простите идеи учат хората какво е справедливо, обясняват онова, което са изпитали от вътрешното си чувство, докато всички книги, всички хора в продължение на векове ще продължат да спорят върху политически ползното.

Накрая, може би е необходимо да стигнем до милосърдието, до това естествено откровение, тази организираща добродетел, която навсякъде по земята установява нужната взаимопомощ, свързането на човека с човека? Доводите на фанатизма могат сами да заличат милосърдието чак до най-малката му следа. През Революцията видяхме хора, съсипани от недъзи, вещаещи близкия им край, други, измъчвани от силни болки, старци с единия крак в гроба – и всички те бяха безмилостни и дейно вършеха зло без никакъв мотив от личен интерес, влачейки след себе си жертвите с отмаляла ръка; и съзерцавайки вечността, освободени от всички социални връзки, които могат да развалят човека, те все още запазваха в цялата ѝ сила неестествената природа, която само фанатизмът може да даде.

Следователно, за да се възстанови моралът във Франция, от управлението и законодателството трябва да се прогони всеки принцип, основан на фанатизъм, и да се приемат отново позитивните закони на морала като единствено отговарящи на, така да се каже, природното устройство, понеже неговите институции са основани на първични истини.

Това е добър подтик, чувам вече някои мъже да казват, добър подтик, продиктувал тази глава; но присъщата на жените чувствителност не е качество на държавните мъже и не може да се отрече, че при много обстоятелства е имало отделни несправедливости и дори жестокости, необходими за общото благо.

Чувствителността изобщо не подхожда на държавните мъже, тоест наистина онези, които са предназначени да действат, да разсъждават и взимат

решения, не трябва да губят нито една своя способност заради емоцията. Но всички впечатления на истинската чувствителност са разумни. Онова, което тя мрази, трябва да се забранява; което одобрява, трябва да се прави; и разсъждението със своя метод стига до същия резултат, накъдето се стреми инстинктът. Чувствителността не осъжда всички войни; тя изпада във възторг от героите, куражът е почти неин аналог. Щедростта прави връзката на ценността и чувствителността. Така че чувствителността отхвърля само неправдата, низостта и жестокостта. Това е внезапно съждение и разумът открива винаги какво го задейства. Германите се съветвали с жените като оракули, но не им давали да управляват делата. Вярвали в техните запечатани усещания като на компас, сочещ добро или зло, но винаги държали руля, за да насочват кораба. Всички природни усещания са правилни идеи и държавният мъж трябва да изучава движенията на чувствителността, както Нютон е наблюдавал падането на камъка. Познаването и направляването на причината принадлежи на гениалния човек, но единствено природата дава факта.

Би ли се променило нещо в морала, ако се окаже вярно, че в последователността на всички световни събития пороците и престъпленията са имали своята полза, че в голямото тайнство, чиито загадки са ни непознати, Провидението е вкарало също варварските действия, жестоките хора като механизми и инструменти на общата си воля, че денят на Свети Вартоломей би трябвало някой ден да осветли хората за нетолерантността, Тиберий да ги осветли за царската власт, съпротивата на благородниците във Франция за феодалната система, властта на Терора - за демагогията? Дали Шарл IX би имал като извинение доброто, явило се в резултат от неговите крайности? Дали хората би трябвало да идват и изпълняват ролите на престъпници, понеже престъпниците, видите ли, имат свое място и полза в света? Трябва ли правителствата на нациите да налагат опустошителни бедствия само защото в обратите на времето земетресенията, изригванията на вулканите, смъртоносните болести понякога са послужили на човешкия род?

Случайността не е нещо, с което човекът разполага като средство; за правило на своето поведение той може да приеме единствено справедливостта и добродетелта. От физичните закони знаем това, което ни трябва за общите възможности за живот, а от моралните задължения познаваме това, което ни е необходимо за обичайните връзки на хората в обществото. Всяка друга комбинация е извънмерна, чудовищна. Човекът бута в нея престъплението, без да е в състояние повече никога да овладее резултата. След като е отхвърлил морала, той е влязъл в ада, който Милтън ни представя – Хаос, управляван от случайността, и също като Сатана човекът не ще може да хвърли мост над бездната, за да се върне на небето.⁴

---

⁴ Милтън. *Изгубеният рай*, книга I.